

УДК 323.15:327(352) " 19/20"

Артур Маргулов,

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин,
Університет митної справи та фінансів,

margulov@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-9543-540x,

DOI 10.29038/2524-2679-2025-02-29-38

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ ФАКТОР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (АССИРІЙЦІ НА РУБЕЖІ XIX–XX СТ.)

У статті здійснено спробу порівняльного аналізу державної політики стосовно ассирійців у місцях їх компактного проживання на території Османській імперії (Турецька Республіка) та Персії. Зазначений регіон перебував у зоні стратегічних інтересів російської імперії й Радянського Союзу. Шукаючи можливості непрямого впливу, імперії використовували представників національних меншин як внутрішній інструментарій своєї агресії.

Активно просуваючи православний наратив як спосіб зовнішньої експансії, російські дипломати й релігійні діячі вплинули на конфесійні зміни в національному середовищі ассирійців. Так вони сформували прибічників своєї зовнішньої політики в країні потенційного супротивника. Лояльна комунікація ассирійської меншини ґрунтувалася на уяві потенційного захисту й можливості формування національно-політичної автономії за рахунок підтримки дій царату. Радянські державні діячі так само розглядали ассирійців як комунікаторів у стратегічному для них регіоні (традиційних країнах проживання громади). Створивши освітньо-культурні умови для вільного розвитку, громади намагалися поширити цю інформацію за кордон як досягнення та стандарт життя.

В обох випадках результат був однаковим – страждання, геноцид, репресії, зміна національної ідентичності ассирійців. Отже, співпраця з імперськими формаціями не мала позитивних зрушень у національному середовищі, а лише інспірувала руйнівні процеси.

Ключові слова: ассирійці, релігія, національна ідентичність, національна політика, міжнародна політика, гібридна агресія, анексія, війни.

Artur Marhulov,

University of Customs and Finance,

ORCID ID: 0000-0001-9543-540x

NATIONAL MINORITIES AS A COMMUNICATIVE FACTOR OF INTERNATIONAL RELATIONS (ASSYRIANS AT THE TURN OF THE XIX–XX CENTURIES)

The article attempts a comparative analysis of state policy in relation to the Assyrians in the places of their compact residence on the territory of the Ottoman Empire (Republic of Turkey) and Persia. The specified region was in the zone of strategic interests of the Russian Empire and the Soviet Union. Looking for opportunities for indirect influence, the empire used representatives of national minorities as an internal instrument of its aggression.

Actively promoting the Orthodox narrative as a means of external expansion, Russian diplomats and religious figures influenced confessional changes in the national environment of the Assyrians. This is how they formed supporters of their foreign policy in the tap of a potential opponent. The loyal communication of the Assyrian minority was based on the idea of potential protection and the possibility of forming national-political autonomy at the expense of supporting the actions of the tsar. Soviet statesmen also considered the Assyrians as communicators in a strategic region for them (the traditional countries of the community's residence). Having created educational and cultural conditions for the free development of the community, they tried to spread this information abroad as an achievement and standard of living.

In both cases, the result was the same: suffering, genocide, repression, a change in the national identity of the Assyrians. Therefore, cooperation with imperial formations did not have positive changes in the national environment, it only inspired destructive processes.

Key words: Assyrians, religion, national identity, national politics, international politics, hybrid aggression, annexation, wars.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сьогодні актуальним питанням постав розгляд міжнародної політики, яку проводить російська федерація. Багатовекторний вплив на внутрішню політику держав світу є візитівкою сучасної державної

політики росії. Палітра методів дуже різноманітна – від класичних до сучасних, пов'язаних із використанням цифрових технологій та штучного інтелекту. За сучасними новаціями приховані століттями напрацьовані практики імперського й радянського періодів. Національне питання завжди було пріоритетним напрямом державної політики царської та радянської імперій. Саме національні меншини відігравали вирішальну роль у гібридизації зовнішньої й внутрішньої політики. Дослідження історично апробованих механізмів зовнішньої політики надасть сучасникам розуміння інструментарію протидії таким викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявні історичні джерела та літературу, можемо визначити характерні особливості. Це презентація державницького ідеологічного формату викладу матеріалу, розгляд асирійців та інших національних меншин як спільноти, потребуючої захисту, із низьким освітньо-культурним рівнем, патерналізм, відсутність державної політики. Російська дослідницька парадигма презентує асирійців як неосвічену спільноту, відірвану від «правильної віри», яка не має цивілізаційного майбутнього [1], радянська – як пасивний об'єкт своєї «позитивної» інтернаціоналізованої національної політики [2]. У жодному випадку прагнення національної меншини не були предметом державної політики. Обидва бібліографічні доробки стояли на «місіонерських» позиціях, де дії російського й радянського режимів представлялися провідними в справі фізичного порятунку та комплексної державної підтримки національної меншини. Архівна спадщина цих періодів дає змогу сучасному досліднику зробити власні висновки.

Метою нашого дослідження є аналіз спроб утручання у внутрішні справи інших країн за рахунок представників національних меншин на прикладі асирійців. Реалізація мети дослідження планується через виконання таких дослідницьких завдань, як аналіз взаємодії асирійської національної меншини в місцях свого компактного перебування з російською й радянською імперіями, визначення гібридних метод утручання у внутрішні справи держав за допомогою національної меншини.

Методологія дослідження. Розглядаючи національну політику імперій, можемо визначити факт використання національних меншин як інструментарію міжнародної агресії. Нами обрано асирійську національну меншину як таку, що стала об'єктом державної політики на межі XIX–XX ст. як царської росії, так і радянської держави. Такий вибір повинен продемонструвати палітру міжнародних практик, наявних на той час у форматі протилежних державних ідеологій. Дослідження національної меншини відбувається в контексті її перебування на історичній батьківщині, адаптації в російсько-

радянських умовах та перспективних результатах цих трансформацій. Вектор нашого аналізу визначає соціально-економічні й політико-правові реалії, у яких існували ассирійці того часу. Цікавим є визначення співвідношення очікування/обіцянки та реалії, у яких опинилася меншина.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ассирійці на межі XIX–XX ст. компактно проживали в Османській імперії (Турецькій Республіці) та Персії. Займаючись переважно сільським господарством й промислами, громада перебувала в патріархальному характері суспільних відносин, мала низький освітній і культурні маркери. Меншина мала специфічний, визнаний автономний варіант існування в Османській імперії. Функції світської й релігійної влади виконував голова ассирійської церкви – патріарх Мар-Шимун. Такий устрій для ассирійців забезпечував збереження національної-політичної та соціально-економічної самостійності.

Османська імперія й Персія були геополітичними ворогами російської імперії, що визначило майбутню долю ассирійців. Бажаючи сформувати анклав своїх прибічників царат, як і інші держави імперського устрою того часу, розпочав активну місіонерську роботу серед ассирійців. Обслуговуючи імперські плани, російська православна церква проводила активну християнізацію серед ассирійців. Релігійний чинник як концепт державної політики визнаний на доктринальному рівні російським царем. Він передбачав легітимізацію свого впливу та фізичну присутність за наявності православних осередків на території іноземних країн, за необхідності – відкритий військовий захист (агресію). Поява представників і місій православної церкви розширювала методи публічної дипломатії та закріплювала вплив російської імперії в регіоні. Церква виступала не лише релігійною інституцією, а й інструментом формування російської ментальності. Представники православних місій на місцях опікувалися широким спектром соціально-гуманітарних і соціально-економічних питань нової пастви. Така практика була типовою для імперської політики того часу.

Результатом цієї діяльності можна вважати урочисту подію 25 березня 1898 р. в Олександрівській лаврі в Петербурзі, де відбулась урочиста церемонія підписання угоди про перехід частини ассирійців (30 тисяч) Персії в лоно російської православної церкви. З ассирійського боку підписи під угодою поставили всі члени делегації, яка складалася з 234 священників і світських осіб, як-от: голова делегації єпископ Мар-Іона, архімандрит

Ілія, священники Гіваргіз Беджаія, Саргіз Бадан і диякон Якуб Бабахасєв [3]. Це стало результатом активної місіонерської роботи як церкви, так і російської держави.

Користь від такої практики стала на заваді дуже скоро. Уже 1826–1828 рр. відбулася російсько-перська війна, де асирійці проявили себе як надійні союзники росіян. Тим самим вони стали відвертими колаборантами в країні свого перебування. Ставши на бік росіян, асирійці виконували як військові, санітарні, так і інші функції, значно полегшивши ведення бойових дій на ворожій території. Для Персії стала відвертою несподіванкою наявність військово неспокійного регіону всередині країни. Винагородою за колаборацію був дозвіл на переселення лише 100 асирійських родин на територію росії [4]. Потрібно підкреслити той факт, що це було вибіркове переселення, воно не стосувалось основної частини меншини, а доля переселенців була не більш привабливою: їх перемістили до неспокійного регіону вже російської імперії. Чисельно більша частина асирійців залишилась у місцях свого компактного проживання, отримавши статус потенційних колаборантів. Росія де-факто не вирішила нагальні питання асирійців, не взяла території їх проживання під свій контроль та не бажала прийняти всю етнічну громаду до себе. Така ситуація лише погіршила важке становище асирійських громад у країнах перебування. Підтримка зв'язків з асирійцями, які залишилися на батьківщині, відбувалася постійно. Провідниками такої комунікації, є як державні інституції, так і приватні особи.

Іншим прикладом спроби дестабілізувати інституції державності супротивника за рахунок фактора меншин був перебіг Першої світової війни. Маючи стратегічні плани в азійському та кавказькому регіонах, російська імперія активно використовувала фактор національних меншин (переважно християнських) для підриву обороноздатності супротивника. Асирійці, вірмени й греки стали активними прихильниками російської експансії. Росіяни активно підтримували сепаратистські рухи цих меншин, забезпечували всім необхідним. Зброя, гроші, військові інструктори, обіцянки повоєнного статусу самовизначення стали вагомими аргументами переконання цих громад стати на свій бік.

Зміна конфігурації Кавказького фронту призвела до відступу російської армії з територій компактного проживання асирійців. За свідченнями очевидців тих подій, це був хаотичний, неузгоджений відступ, без попередження бойових національних загонів та місцевого християнського населення. Асирійці були змушені самотужки організовувати евакуаційні коридори до Російської імперії. Унаслідок хаотичної евакуації й

неможливості частини асирійців її здійснити вони стали жертвами масового геноциду з боку турецько-перських адміністрацій.

У період 1914–1918 рр. на прикордонних російських територіях опинилося понад 100 тис. асирійців. Біженці були позбавлені засобів існування з примарними перспективами інтеграції в російське суспільство й надіями повернення на батьківщину. Доля державної регуляції евакуаційних і першочергових гуманітарних програм зводилася до мінімуму. Опікою зайнялися громадські організації, місцева влада. Російська влада не покидала надії на відновлення військових дій, у яких їй асирійці могли стати в нагоді [5].

У 1910–1920 рр. асирійці-біженці переважно проживали в різних локаціях закавказького регіону, підконтрольного російській владі, та чисельна громада залишалася на території Персії, менше – у Туреччині. Це була громада, яка відрізнялася високим рівнем етнічної консолідації, дотриманням широкого спектра національних маркерів. Місцева влада сприймалася ними як дещо другорядне; в управлінні вони використовували етнічну релігійно-патріархальну систему управління громадою. Це повністю не влаштовувало ані російську, ані радянську владу [6].

Агресія світового масштабу – шлях, який обрали більшовики для легалізації власного режиму. Ситуація 1920-х років мала економічно, соціально-політичний характер, була не визначена для нового режиму. У системі післявоєнного світоустрою радянська держава була позбавлена впливу, але прагнула його здобути. Диспропорція з наявними ресурсами, глибинною соціально-економічною кризою й політичними доктринами більшовиків не давала їм спокою. На шляху до всесвітньої гегемонії вони обрали найбільший дешевий шлях – гібридизацію агресії. Вона передбачала такий інструментарій: пропаганда комуністичної ідеології; формування позитивного іміджу СРСР; покращення доступу до адмінпослуг і привілеїв представників національних меншин у межах країни (тим меншинам, які мають власні державності або компактне проживання за кордоном); внутрішня дестабілізація за рахунок місцевих національних меншин та пролетаріату сусідніх країн; підкуп місцевої еліти або формування на території СРСР контреліти з числа лояльних іноземців. В епоху глобальної нестабільності як наслідку Великої війни такий популізм мав своїх прихильників і результативність.

Прагнучи розширити зону свого впливу на Персію та Ірак й інші держави регіону, конкуруючі з англійцями, радянська влада спробувала використати національний фактор як інструментарій власної агресії. Політика коренізації визначила можливості всебічної підтримки представників

національних окраїн і національних меншин. Не маючи засобів та практик працювати з такою нестандартною національною меншиною, як асирійці (у СРСР налічувалось орієнтовно 10 тис. осіб), радянська влада в 1920-х роках не перешкоджала вільному розвитку громади. Так, в асирійців з'являються освітні заклади, громадські організації на рівні самоорганізації представників самої громади. Більшість із цих ініціатив були формалізовані та ідеологізовані. Навчальний процес обмежувався погано організованими класами з критичним браком літератури й освітян, громадські організації використовувалися для радянзації та виробничої згуртованості меншини. Усі ці заходи й презентоване піклування з боку радянської влади мали на меті створити позитивне сприйняття з боку асирійців наявного державного устрою.

Більшість представників громади, за свідченнями різних архівних джерел, мали наміри повернутися до батьківщини. У цьому полягало коріння найбільшої проблеми адаптації асирійців до нового місця проживання. Вони не розглядали радянську державу як місце постійного проживання та як усі вимушені біженці планували повернення на батьківщину. Радянські керманичі неодноразово фіксували низькі освітні й культурні рівні, наявні ознаки родоплемінних устоїв, інституції національного управління та інші «негативні» особливості; фіксувався низький негативний рівень соціалізації. Незважаючи на це, вони продовжували формувати імідж СРСР як країни, у якій усі народи рівні й мають спектр можливостей, гарантованих державою. Можливості відвідувати батьківщину в 1920-х роках працювали як канал публічної дипломатії. Користуючись нестабільною ситуацією в Персії й Туреччині, влада утворювала ілюзію національного добробуту в СРСР, що розширювало коло прихильників радянської держави. Дієвим інструментом, на думку очільників радянських спецслужб, були колективні листи-звернення. 1 вересня 1925 р. в газеті «Известия ЦИКа СССР» Всеросійський союз асирійців спільно з представниками асирійців, які проживали в м. москві, розмістили звернення до асирійців із Месопотамії, Туреччини та Персії. Цим зверненням вони засуджували політику Англії у вирішенні «Мосульського питання» в доповіді на Женевській сесії Ліги Націй [7].

У наказі до керівників політвідділів червоної армії від 8.11.1920 року зазначалося про необхідність просвітницької роботи серед представників народів Сходу. У ньому йшлося про поширення інформації про радянську владу, сприяння позитивного ставлення до радянської дійсності, проведення комуністичної агітації [8]. Зі звітів уповноваженого представника РСФСР у Персії, датованих 14.12.1922 р., ми дізнаємося, що він брав

участь в обговоренні питань повернення асирійських біженців до Урмії (Персія). Зазначалося, що асирійських біженців у Тебризі нараховується понад 3500 осіб, із них 300–400 – російські громадяни (можливий факт паспортизації). На той час фінансову допомогу біженцям надавали американці та перський уряд. У рекомендаціях зазначено про необхідність призначення спеціального радянського представника серед асирійців-біженців у Персії. Це передбачало таку мету, як збереження впливу на асирійську громаду, розширення власної присутності в регіоні з наявними стратегічними комунікаційними мережами протидії американській експансії регіону [9].

Ситуація змінюється на кінець 1920-х–початок 1930-х років. У цей час стало зрозуміло радянській владі про неможливість здійснення світової революції. Радянський Союз потрапив до санкційного й ізоляційного міжнародного положення, що вплинуло на вектор зовнішньої політики держави. Іншим чинником було «позитивне» реформування структури внутрішнього управління. Від пошуку підтримки серед населення та легітимізації свого положення радянська влада перейшла до побудови чіткої ієрархічної структури управління, яка мала фундамент на всебічному використанні репресивного апарату. Визначений вектор надав можливості перейти від політики «загравання» до жорсткого переформатування суспільства за більшовицькими лекалами.

У такій ситуації асирійська громада як інструментарій впливу на сусідні країни перестала бути актуальною. У рамках цієї концепції відмовлено переселенню 20 тис. асирійської спільноти з Персії до СРСР [6]. На різних рівнях припинялися будь-які контакти асирійців із СРСР й іноземними співвітчизниками, репресій зазнала нечисленна родова, політична, інтелектуальна та освітньо-культурна національна еліта. На внутрішньодержавному рівні поступово згорталися програми підтримки й розвитку національної громади. В асирійському середовищі на державному рівні впроваджувалися програми уніфікації та стандартизації, метою яких була асиміляція на тлі радянзації національної громади.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуті нами методи гібридизації зовнішньої політики імперських інституцій із використання національного чинника свідчать про схожість їх методологій. Розсіваючи міжнародний хаос, переслідувалася мета захисту власних кордонів і переконання власного населення в стабільності наявного режиму або виправдовується нестабільність у державі глобальним трендом.

Радянський та царські режими презентували хаос як частину формування нового світоустрою. Такий нестабільний стан у прикордонних районах був потрібен як формат добровільної демілітаризації кордонів. Гібридизація свого впливу за допомогою використання національних меншин країни-жертви призводила до зменшення використання власних ресурсів, прямого втручання й позитивного міжнародного позиціювання умовного відсторонення від конфлікту. Головною метою цих новацій була імперська політика із захоплення територій сусідніх держав і розширення зони свого впливу.

Ассирійці за двох імперських формацій стали інструментарієм амбітних глобальних планів. Вони в пошуках власної моделі територіального самовизначення, заручниками геополітичних обставин. Обслуговуючи в тому чи іншому форматі імперські забаганки, вони втратили лояльність державних урядів за місцем проживання й не здобули її в країнах тимчасового перебування. Усе це не привело до цілеспрямованих новацій у національному середовищі, а мало зворотний негативний результат. Ассирійці на тривалий період опинились у кризовій ситуації: воєнні дії, утрата засобів до існування, вимушене біженство, геноцид, зміна сталих елементів національної ідентичності. За відсутності власної державності це призвело до руйнівних наслідків у середовищі національної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Православная Урмия. Русская. (1912). Издание урмийской православной миссии в Персии. *Джульфа*, № 5, 15 с.; Игумен Пимен. (1925) Православная Урмия в годы Персидских смут. Киев: Тип. Киево-Печерской Успенской лавры 25 с.
2. Бахтинський, Ф. (1928). Ассирійці (Айсори) у Києві. *Східний світ*, № 6, с. 213–235; Бит-Юхан С. (1935). Среди советских ассирийцев. *Революция и национальности*, № 2, с. 85–87; Матвеев, Киев (1979). Ассирийцы и ассирийская проблема в новое и новейшее время. Москва, 189 с.; Матвеев, Киев (1968). Ассирийский вопрос во время и после первой мировой войны. Москва: Наука, 143 с. Болотов, В. В. (1901). Из истории церкви Сиро-Персидской. Санкт-Петербург: Тип. А. П. Лопухина, с. 716–719.
3. Арутюнов, А. (1902). К антропологии айсоров. *Русский антропологический журнал*, № 4, с. 88–100.
4. Margulov, A. (2023). Assyrians in the USSR: demographic and language aspects of the soviet policy. *EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN*, (26), 95–105; Margulov, A. (2021). Маргулов, А. Х. (2014). Ассирійці України в 1920–1930-х роках: хроніки протистоянь. Донецьк: ДонНУ.
5. Margulov, A. (2021). Assyrian national elites of Georgia in the 1920s: public policy and national-cultural identity. *East European historical bulletin*, (20).

6. Державний архів російської федерації, ф. 364 с, оп. 7, spr. 11, ark. 3
7. Державний архів російської федерації, ф. р3302, оп. 1, spr. 27, ark. 20
8. Російський державний архів соціально-політичної історії. ф. 495, оп. 154, spr. 65, ark. 1
9. Центральний історичний архів Національного архіву Грузії, ф. 612, оп. 1, spr. 113, ark. 58–60.

REFERENCES

1. Pravoslavnaya Urmiya. Russkaya. (1912). Izdanie urmiiskoi pravoslavnoi missii v Persii. *Dzhulfa*, № 5, 15 p.; Igumen Pimen. (1925) Pravoslavnaya Urmiya v godi Persidskikh smut. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoi Uspenskoï lavri 25 p. (in Russian).
2. Bakhtinskii, F. (1928). Assiriitsi (Aisori) u Kievi. *Skhidnii svit*, № 6, p. 213–235; Bit-Yukhan S. (1935). Sredi sovetskikh assiriitsev. *Revolutsiya i natsionalnosti*, № 2, p. 85–87; Matveev, Kiev (1979). Assiriitsi i assiriiskaya problema v novoe i noveishee vremya. Moskva, 189 p.; Matveev, Kiev (1968). Assiriiskii vopros vo vremya i posle pervoi mirovoi voïni. Moskva: Nauka, 143 p. Bolotov, V. V. (1901). Iz istorii tserkvi Siro-Persidskoi. Sankt-Peterburg: Tip. A. P. Lopukhina, p. 716–719 (in Russian).
3. Arutyunov, A. (1902). K antropologii aisorov. *Russkii antropologicheskii zhurnal*, № 4, p. 88–100 (in Russian).
4. Margulov, A. (2023). Assyrians in the USSR: demographic and language aspects of the soviet policy. *EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN*, (26), 95–105; Margulov, A. (2021). Marhulov, A. Kh. (2014). Assyriitsi Ukrainy v 1920–1930-kh rokakh: khroniky protystoian. Donetsk: DonNU (in English).
5. Margulov, A. (2021). Assyrian national elites of Georgia in the 1920s: public policy and national-cultural identity. *East European historical bulletin*, 20 (in English).
6. Derzhavnyi arkhiv rosiiskoi federatsii, f. 364 s., op. 7, spr. 11, ark. 3 (in Ukrainian).
7. Derzhavnyi arkhiv rosiiskoi federatsii, f. r3302, op. 1, spr. 27, ark. 20 (in Ukrainian).
8. Posiiskyi derzhavnyi arkhiv sotsialno-politychnoi istorii. f. 495, op. 154, spr. 65, ark. 1 (in Ukrainian).
9. Tsentralnyi istorychnyi arkhiv Natsionalnoho arkhivu Hruzii, f. 612, op. 1, spr. 113, ark. 58–60 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 11.06.2025 р.